

Universiteit
Leiden
The Netherlands

'Tous mes livres de langues estrangeres': het oosterse legaat van Josephus Justus Scaliger in de Universiteitsbibliotheek Leiden

Ommen, K. van

Citation

Ommen, K. van. (2020, July 2). *'Tous mes livres de langues estrangeres': het oosterse legaat van Josephus Justus Scaliger in de Universiteitsbibliotheek Leiden*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/123225>

Version: Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/123225>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

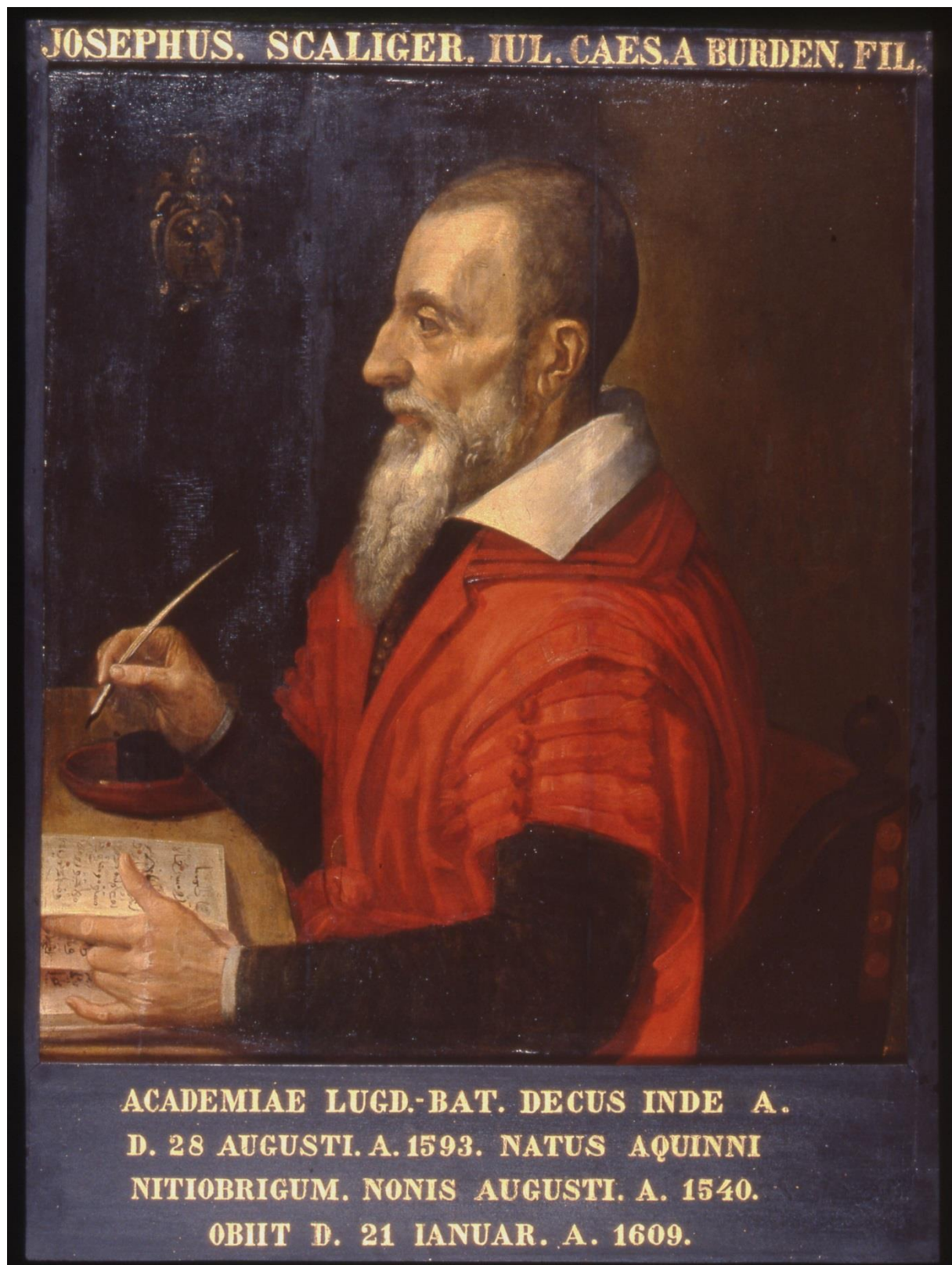

The handle <http://hdl.handle.net/1887/123225> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Ommen, K. van

Title: 'Tous mes livres de langues estrangeres': het oosterse legaat van Josephus Justus Scaliger in de Universiteitsbibliotheek Leiden

Issue Date: 2020-07-02

1. Portret van Josephus Justus Scaliger geschilderd door Jan Cornelisz. Van 't Woudt. 1609.
[Icones Leidenses 31].

Inleiding en Vraagstelling

‘In dit huis beheerste één man meer talen dan wie ook in Europa. Het huis van één man in deze stad was het museum¹ van heel de wereld. Maronieten en Arabieren, Syriërs en Ethiopiërs, Perzen en Indiërs hadden in deze stad iemand aan wie zij hun gedachten in hun eigen taal konden overbrengen en ontfouwen.’

Dat schrijft Daniel Heinsius (1580-1655) over zijn leermeester Josephus Justus Scaliger (Agen 1540-Leiden 1609).² [Afb. 1] Begrijpelijk, want van Scaliger werd beweerd dat hij dertien oude en moderne talen machtig was.³ Daarbij toonde Scaliger grote interesse voor verschillende oosterse talen, vooral voor het Hebreeuws. Tijdens zijn laatste levensjaren besteedde hij veel van zijn tijd aan het leren van het Arabisch.

Scaliger werd in 1593 benoemd aan de Universiteit Leiden tot hoogleraar in de Latijnse taal, Romeinse oudheden en geschiedenis. Zijn vermaardheid moest studenten naar Leiden trekken, hij hoefde ze niet eens les te geven. De geleerde bracht een deel van zijn bibliotheek, waaronder veel werken in oosterse talen, mee naar Leiden.⁴ Hij had deze boeken onder meer nodig voor zijn onderzoek naar de chronologie of tijdrekenkunde, een onderzoek waaraan hij in die periode van zijn leven veel aandacht en tijd besteedde. Scaliger vermoedde dat hij deze bronnen noch in de bibliotheek van de universiteit, noch in bibliotheken van andere geleerden in Leiden in voldoende mate zou aantreffen.

Niet alleen Scaligers komst naar Leiden, maar ook zijn meegebrachte collectie *orientalia* zouden een belangrijke bijdrage leveren aan de toekomstige ontwikkeling van de Leidse universiteit. Niet alleen als centrum voor de bestudering van de taal en cultuur van het Midden-Oosten maar voor de geleerdheid in de Lage Landen in het algemeen.

Als Scaliger na zestien jaar hoogleraarschap op 21 januari 1609 in Leiden overlijdt, laat hij een aanzienlijke bibliotheek van ongeveer 2250 titels na. Een deel hiervan legateert hij aan de Universiteit Leiden. Het legaat betreft een niet specifiek vermeld aantal oosterse gedrukte boeken en manuscripten, een collectie Griekse en Latijnse handschriften (48 in totaal), zijn *adversaria* en een aantal werken van zijn vader, de humanist en arts Julius Caesar Scaliger (Giulio Cesare della Scala, 1484-1558). Scaligers overige boeken, gedrukt in het Latijn, Grieks en andere westerse talen, worden in datzelfde jaar nog publiekelijk geveild.⁵ In zijn testament van 18 november 1608 omschreef Scaliger de schenking van zijn oosterse boeken en manuscripten aan de Universiteit Leiden als volgt: ‘Touchant la bibliotheque, laquelle selon mes petites facultez ie laisse bien fornée, ie legue a l’Academi de cette ville de Leyden tous mes livres de langues estrangeres, Hebraïcs, Syriens, Arabics, Aethiopiens, lesquels livres sont contenus dans le Catalogue que i’ay adiousté a la copie

¹ Bedoeld wordt een studievertrek.

² D. Heinsius, *In obitum V[iri] illustr[issimi] Josephi Scaligeri [...] Orationes duæ*. Leiden 1609, f. D1 v.

³ Om verwarring te voorkomen tussen Josephus Justus Scaliger en zijn vader Julius Caesar Scaliger zal ik, wanneer ik over de vader schrijf, deze J.C. Scaliger noemen. Als ik Scaliger zonder initialen gebruik, dan verwijs ik naar Josephus Justus.

⁴ P.C. Molhuysen, *De komst van Scaliger in Leiden*. Leiden 1913. Wordt een publicatie meer dan eenmaal geciteerd, dan wordt alleen de eerste maal de volledige titel opgegeven.

⁵ H.J. de Jonge (eds), *The Auction Catalogue of the Library of J.J. Scaliger. A Facsimile Edition*. Utrecht 1977.

latine de ce mien testament, et que i'entens estre une partie ou appendence de mon dict testament, ou servir de supplement en façon de codicile.'⁶

Scaligers tijdgenoten beschouwden zijn oosterse legaat als een opmerkelijk en bijzonder geschenk. De verzameling werd in de universiteitsbibliotheek ondergebracht in een afgesloten monumentale boekenkast, de *Arca Scaligerana* gevuld met manuscripten en boeken in verschillende oosterse talen. Scaligers collectie in de *Arca* vormt het begin van de bijzondere collecties van de Universiteitsbibliotheek Leiden.

0.1 Nieuw onderzoek naar het legaat van Scaliger

Historici hebben tot nog toe vooral aandacht aan Scaliger gegeven als geleerde op het gebied van de klassieke filologie, de Bijbelse filologie en de tijdrekenkunde. De onmiskenbare autoriteit op dit gebied is Anthony Grafton.⁷ Zijn studies geven in ruime mate de relevantie aan van Scaliger als eminent geleerde in de zestiende eeuw. Dit onderzoek is niet bedoeld om Graftons onderzoekswerk nog eens dunnetjes over te doen. Scaliger als boekenverzamelaar en zijn bibliotheek kregen echter aanzienlijk minder aandacht. In verschillende studies is weliswaar uitgebreid ingegaan op de oosterse en westerse manuscripten uit het legaat, maar dat geldt niet voor de in het Hebreeuws, Arabisch en andere oosterse en westerse talen gedrukte boeken. Diepgaand onderzoek naar Scaliger als Oriëntalist, Arabist en Hebraïst werden gepubliceerd door Juynboll (1931), Hamilton (1986; 1989), De Nave (1986), Van der Heide (2008) en Vrolijk (2010; 2015). Al deze studies verschaffen echter slechts incidenteel informatie over de gedrukte boeken uit het legaat. Een volledig overzicht van Scaligers oosterse gedrukte werken bestaat niet en een alomvattende studie naar de betekenis van Scaliger als boekenverzamelaar ontbrak tot nog toe.

Om in die leemte te voorzien heeft dit onderzoek de oosterse gedrukte boeken uit het legaat van Scaliger als onderwerp. Dit onderzoek vormt een aantrekkelijke *case study* omdat er veel brieven van Scaliger en zijn correspondenten bewaard zijn gebleven. Deze correspondentie is exemplarisch uitgegeven door Paul Botley en Dirk van Miert. Scaligers brieven vormen een belangrijke bron voor dit onderzoek omdat in diens brieven de acquisitie van boeken een vast thema en regelmatig terugkerend onderwerp is. Daarnaast is Scaliger een van de weinige geleerden uit de zestiende en vroege zeventiende eeuw die een

⁶ Naar het afschrift van het oorspronkelijke testament in UBL Codex Perizonii Q^o N. 5, ff. 39-44. Het Franse testament is uitgegeven door W.N. du Rieu, 'De portretten en het testament van Josephus Justus Scaliger', *Handelingen en Mededeelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden 1880-1881*, pp. 89-137 (het testament is afgedrukt op pp. 131-137); het gedeelte met het testament werd herdrukt in het *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde 1881*, pp. 45-51. Scaliger gebruikte in zijn brieven dikwijls de term 'livres des langues estrangeres [étrangères]' als hij boeken in het Hebreeuws, Arabisch en andere oosterse talen aanduidde. Alle westerse talen beschouwde Scaliger blijkbaar niet als 'vreemd', maar het is onduidelijk waartoe hij talen als het IJslands, Gaelic, Pools, etc. rekende.

⁷ Het standaardwerk over het leven en werk van Scaliger is: A.T. Grafton, *Joseph Scaliger. A Study in the History of Classical Scholarship*. Oxford 1983-1993 en de verscheidene artikelen die Grafton over Scaliger publiceerde. Verschillende artikelen van H.J. de Jonge belichten o.a. Scaligers bemoeienis met de studie van het Nieuwe Testament, zijn leerlingen en de relatie met de stad Leiden (zie voor een overzicht van deze titels de Bronnen en literatuur achterin). Verouderde, maar nog steeds lezenswaardige bronnen naar het leven en werk van Scaliger zijn o.a.: J. Bernays, *Joseph Justus Scaliger*, Berlijn 1855; C. Nisard, *Le triumvirat littéraire au XVIe siècle. Juste Lipse, Joseph Scaliger et Isaac Casaubon*. Parijs 1852; C.M. Bruehl, 'Josef Justus Scaliger. Ein Beitrag zur geistesgeschichtlichen Bedeutung der Altertumswissenschaft', *Zeitschrift für Religions- und Geistesgeschichte* 12 (1960), pp. 201-218 en *Zeitschrift für Religions- und Geistesgeschichte* 13 (1961), pp. 45-65.

complete oosterse bibliotheek naliet aan een publieke instelling. Scaligers oosterse manuscripten worden in deze studie uitsluitend gebruikt wanneer de informatie relevant is voor het reconstrueren van zijn legaat van oosterse gedrukte boeken.

Het proefschrift heeft een tweeledige opzet. Dit onderzoek volgt chronologisch de opbouw van Scaligers bibliotheek en daarmee zijn wetenschappelijke ontwikkeling – wanneer in zijn onderzoek had hij welk specifiek boek nodig? Dat geldt niet voor het traceren van zijn netwerk: sommige contacten zijn tijd- of onderwerpgebonden, andere zijn een constante factor in zijn leven. Op sommige plaatsen in de tekst komen Scaligers contacten dus aan bod op het moment dat hij met ze bevriend raakt, zoals met zijn medestudenten bij de rechtsgeleerde Jacques Cujas in Valence. Op andere plekken worden diezelfde en andere contacten belicht en wordt hun specifieke rol in het netwerk geanalyseerd.

Een tentoonstelling in de Universiteitsbibliotheek Leiden in 2009 en de bijbehorende catalogus ter herdenking van het vierhonderdste sterfjaar van Scaliger vormden een eerste aanzet tot mijn bestudering van de gedrukte boeken in het legaat. In deze expositie met de titel *"All my Books in Foreign Tongues". Scaliger's Oriental Legacy in Leiden*,⁸ werd een keuze uit het oosterse legaat van Scaliger getoond en kreeg een aantal boeken in de catalogus een uitgebreide beschrijving. Tevens belichtte de tentoonstelling de achtergrond van het legaten van de collectie. De tentoonstelling en de catalogus schetsten de eerste contouren van een netwerk waarvan Scaliger gebruik maakte om zeldzame drukken en handschriften die hem interesseerden te lokaliseren en te bemachtigen. In het vooronderzoek van deze tentoonstelling kwam een voorlopige lijst van gedrukte boeken in oosterse talen uit Scaligers bibliotheek tot stand.

Als basis hiervoor dienden titelbeschrijvingen in verschillende zeventiende- en achttiende-eeuwse bibliotheekcatalogi van de Leidse universiteitsbibliotheek. Met deze beschrijvingen in de hand zijn voor dit proefschrift de exemplaren uit Scaligers oosterse legaat in de huidige collectie van de universiteitsbibliotheek getraceerd en geïdentificeerd. Dat bleek geen eenvoudige opgave. De collectie van de universiteitsbibliotheek omvat immers enkele miljoenen gedrukte boeken en de vroegste bibliotheekcatalogi werden niet zoals tegenwoordig continu bijgewerkt en gaven dus geen volledig beeld van de inhoud en omvang van collecties.⁹ Bert van Selm onderstreepte dat in zijn onderzoek naar de zeventiende-eeuwse Nederlandse veilingcatalogi. Hij stelde dat ze 'zelden of nooit een volledige opsomming bevatten van alle boeken uit een particuliere bibliotheek'.¹⁰ Dit geldt onverminderd voor de lijsten en bibliotheekcatalogi waarin het legaat van Scaliger beschreven staat. Diverse eerste inventarisaties ervan geven geen eenduidige aantallen, het precieze aantal boeken valt daaruit dus niet met zekerheid op te maken. Bovendien veranderden titelbeschrijvingen van boeken in de loop der tijd. Daardoor is niet altijd duidelijk welk boek precies uit het legaat met een titelaanduiding wordt bedoeld. En daar

⁸ A. Vrolijk en K. van Ommen, red., *"All my books in foreign tongues". Scaliger's Oriental Legacy in Leiden, 1609-2009. Catalogue of an Exhibition on the Quatercentenary of Scaliger's death, 21 January 2009*. [Kleine publicaties van de Leidse Universiteitsbibliotheek 79] Leiden 2009.

⁹ K. van Ommen, 'The Legacy of Scaliger in Leiden University Library Catalogues 1609-1716' in: M. Walsby en N. Constantinidou, (eds), *Documenting the Early Modern Book World. Inventories and Catalogues in Manuscript and Print*. Leiden 2013, pp. 51-82.

¹⁰ B. van Selm, *Een menigste treffelijke Boecken. Nederlandse boekhandelscatalogi in het begin van de zeventiende eeuw*. Utrecht 1987, p. 110.

stopte de verwarring niet, want met iedere nieuwe catalogus is informatie toegevoegd of weggelaten. Fouten zijn soms gecorrigeerd en informatie aangepast. Tevens raakten boeken uit de verzameling in de loop der tijd zoek, werden ze vervangen door exemplaren in betere staat of liepen het risico als dubletten (dubbele exemplaren) verkocht te worden. Tegelijkertijd voegden bibliothecarissen en titelbeschrijvers later oosterse boeken toe aan het legaat, waardoor de collectie aangroeide met boeken die Scaliger in werkelijkheid nooit in handen had gehad.¹¹

Aanvankelijk werd Scaligers oosterse legaat als een geheel bewaard maar door de jaren heen brokkelde de collectie af en werd uit elkaar getrokken.¹² De collectie van Scaliger is sinds de overgang van onderwerpsplaatsing naar plaatsing op formaat – ingezet door bibliothecaris W.G. Pluygers (1812-1880) in het midden van de negentiende eeuw – niet meer te herkennen als een apart geclassificeerde verzameling. Scaligers boeken raakten in deze periode verspreid in de collectie van de Leidse universiteitsbibliotheek, die anno 2020 ruim vijf miljoen banden omvat. Toch is het met het nodige speurwerk en met behulp van autopsie gelukt om het overgrote deel van Scaligers oorspronkelijke legaat uit 1609 terug te vinden in de collectie van de Universiteitsbibliotheek Leiden.

0.2 De belangstelling voor oosterse boeken in een contemporain perspectief

We moeten steeds voor ogen houden dat Scaligers interesse in oosterse talen en culturen geen nieuw of uniek fenomeen was. Al voor hem legden geleerden oosterse verzamelingen aan en stond dit vakgebied volop in de belangstelling. Johannes Reuchlin (1455-1522) bijvoorbeeld, ontwikkelde zich tot een enthousiast verzamelaar van Hebreeuwse, Arabische en andere oosterse manuscripten. Maar doordat er in Reuchlins tijd nog nauwelijks sprake was van een productie aan oosters drukwerk, is het aantal gedrukte oosterse boeken in zijn

¹¹ K. van Ommen, 'Je suis pauvre en tout, mesmement en livres'. Reconstructing the Legatum Scaligeri in Leiden University Library' in: R. Kerr et al. (eds), *Writing and Writings from another World and Era. Investigations in Islamic Text and Script in Honour of Januarius Justus Witkam*. Cambridge 2011, pp. 293-329.

¹² De oosterse én westerse manuscripten uit het legaat van Scaliger zijn uitgebreid beschreven door een aantal onderzoekers. Voor de Hebreeuwse manuscripten: A. van der Heide, *Hebrew Manuscripts of Leiden University Library*. Leiden 1977, pp. 3-10; M. Steinschneider, *Catalogus codicum hebraeorum bibliothecae academiae Lugduno-Batavae*. Leiden 1858, pp. 310-279. De oude signaturen van de collectie betreffen SCA 1-21; de huidige signaturen daarvan zijn MS Or. 4718-4738 en MS Or. 6882. Van MS Or. 4719; MS Or. 4725 en MS Or. 4733 is door onderzoek van A. Hamilton vast komen te staan dat zij nooit tot het legaat van Scaliger hebben behoord, maar afkomstig zijn van Franciscus Raphelengius. Daarmee komt het aantal Hebreeuwse manuscripten in het bezit van Scaliger op achttien. Zie: A. Hamilton, "'Nam tirones sumus". Franciscus Raphelengius' *Lexicon Arabico-latinum* (Leiden 1613)' in: M. De Schepper en F. De Nave, (eds), *Ex officina Plantiniana. Studia in memoriam Christophori Plantini (ca. 1520-1589)*. Antwerpen 1989, pp. 557-591 en A. Hamilton, 'Franciscus Raphelengius: The Hebraist and his Manuscripts,' *De Gulden Passer* 68 (1990), pp. 105-117. De overige oosterse handschriften van Scaliger zijn recentelijk gecatalogiseerd door J.J. Witkam in de online *Inventory of the Oriental manuscripts in Leiden University Library*, Vol. 1 (Or 1-MS Or. 1000), (Leiden 2007). Zie: www.islamicmanuscripts.info. De Arabische manuscripten zijn in de UBL te vinden onder de signaturen MS Or. 212-268. De westerse handschriften van Scaliger zijn door P.C. Molhuysen beschreven in: *Bibliotheca Universitatis Leidensis, Codices manuscripti II: Codices Scaligerani (praeter Orientales)*. Leiden 1910. A.H. van den Baar verwijst in zijn proefschrift *A Russian Church Slavonic Kanonnik (1331-1332) [...] (Scaliger 3b, Leyden University Library)*. Den Haag 1968, p. 15, noot 13 naar een voor ons nu onvindbare lijst van westerse manuscripten gebaseerd op Scaligers Latijnse testament van 1607 met als titel *Manuscripta Graeca et Latina J. Scaligeri legata anno 1607*. Catalogus XXI (Leiden z.d.).

bibliotheek nog zeer gering.¹³ De ontwikkeling van de drukpers, de Europese expansie en de toename van de handel met het Midden- en Verre Oosten droegen in belangrijke mate bij tot een groeiende productie van gedrukte boeken in oosterse talen. Die ontwikkeling zette door en de boekenproductie nam steeds verder toe. In het licht van die ontwikkeling moeten we Scaligers verzamelwoede beschouwen. De goede verstandhouding van vooral de Europese katholieken met christelijke kerken in het Midden-Oosten en de Levant gaf een krachtige impuls voor het opvoeren van de productie en verspreiding van gedrukte boeken in oosterse talen.¹⁴ Tijdgenoten van Scaliger die tevens oosters materiaal verzamelden, komen vooral uit Frankrijk: bijvoorbeeld de protestantse jurist Claude Mittalier in Vienne en de katholieke jurist Pierre Bullioud in Lyon.¹⁵ In Spanje bezat de theoloog Benito Arias Montano een uitgebreide collectie oosterse werken en in de Republiek had Johannes Drusius een bibliotheek met een groot aantal oosterse boeken.

Het zestiende-eeuwse patronagesysteem blijkt van wezenlijk belang te zijn geweest voor de verspreiding van oosterse boeken en dus voor het aanleggen van oosterse bibliotheken. Scaliger profiteerde in Frankrijk van de (financiële) steun die zijn beschermheer Louis Chasteigner de la Roche-Posay, seigneur d'Abain (1535-1595), hem bood.¹⁶ Chasteigner schafte verschillende oosterse titels voor Scaliger aan, waaronder een kostbare vierdelige Rabbijnse Bijbel uit 1546-1548 die door Bomberg in Venetië was gedrukt.¹⁷ In Leiden genoot Scaliger in zekere zin patronage door de uitzonderlijke positie die de universiteit hem toebedeelde. Voor zijn verblijf in Leiden en verbintenis aan de universiteit ontving Scaliger een riant salaris. Dat salaris stelde hem in staat dure boeken aan te schaffen die buiten het bereik van andere geleerden bleven. Gelukkig hoefde Scaliger niet al zijn boeken zelf te kopen, hij ontving vaak boeken als geschenk. Meestal kwamen die van geleerden die op een of andere manier bij hem in de gunst wilden komen. Scaligers verhuizing naar Leiden kan worden beschouwd als een belangrijke cesuur in zijn carrière. De vraag dient zich dan aan welke invloed de verhuizing heeft gehad op zijn boekenacquisitie: vond hij nieuwe of betere kanalen en wegen om oosterse boeken aan zijn collectie toe te kunnen voegen of bleef hij zijn oude contacten trouw (en vice-versa)?

0.3 De eerste contemporaine beschrijving van het legaat

De *Arca Scaligerana* – de monumentale boekenkast waarin Scaligers legaat werd opgeborgen – is voor het eerst afgebeeld op een gravure van de Leidse

¹³ Het eerste boek dat in het Arabisch werd gedrukt tijdens het leven van Reuchlin was de *Kitab Salat al-Sawa'i bi-Hasab Taqs Kanisat al-Iskandariyah*, een boek met gebeden volgens de liturgie van de kerk van Alexandrië, gedrukt in Fano in 1514. Het daarop volgende boekwerk waarin Arabisch werd opgenomen, was het *Boek der psalmen* in Hebreeuws, Grieks, Arabisch en Syrisch met een Latijnse vertaling en werd gedrukt in Genua in 1516. De Koran in het Arabisch werd voor het eerst gedrukt in 1530 door Gregorio de Gregorii te Venetië. Van dit boek is slechts één exemplaar bewaard gebleven.

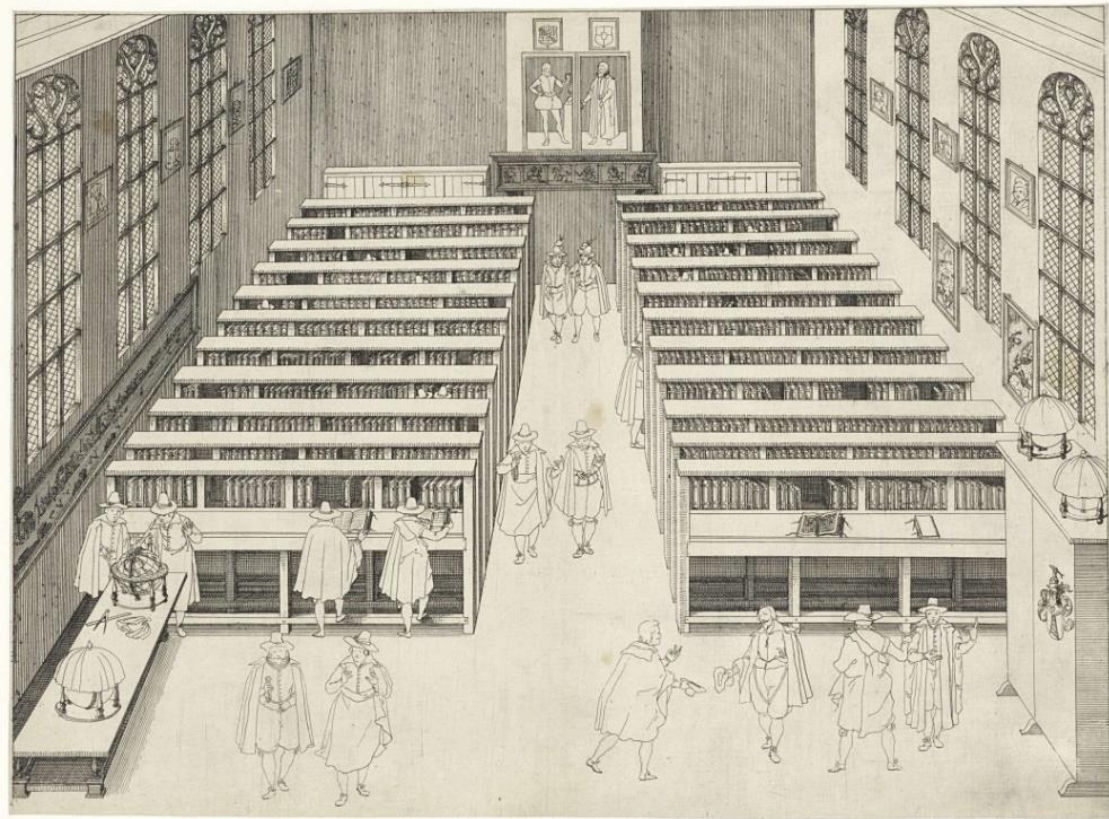
¹⁴ A. Hamilton, 'The English Interest in the Arabic-Speaking Christians' in: G.A. Russell, (ed), *The 'Arabick' Interest of the Natural Philosophers in Seventeenth-Century England*. Leiden 1994. pp. 30-53.

¹⁵ Een deel van de collectie Hebraïca van Bullioud bevindt zich in de Bibliothèque Municipale van Lyon: http://www.bm-lyon.fr/decouvrir/collections/hebraica_bullioud.htm.

¹⁶ A. Du Chesne, *Histoire généalogique de la maison des Chasteigners*. Parijs 1634. Louis Chasteigner de la Roche-Posay was graaf van Abain, veldheer en tevens diplomaat. Hij was ambassadeur van de Franse koning in Rome in de periode 1576-1581.

¹⁷ *Sha'ar bet Yadwah ha-qadmoni* [...]. Venetië, Daniel Bomberg (1546-1548). [UBL 515 A 12-15; zie Catalogus Venetië 1546-1548].

universiteitsbibliotheek uit 1610 door Willem van Swanenburgh naar een tekening van Jan Cornelisz van 't Woudt (Woudanus, ca. 1570-1615).¹⁸ [Afb. 2]

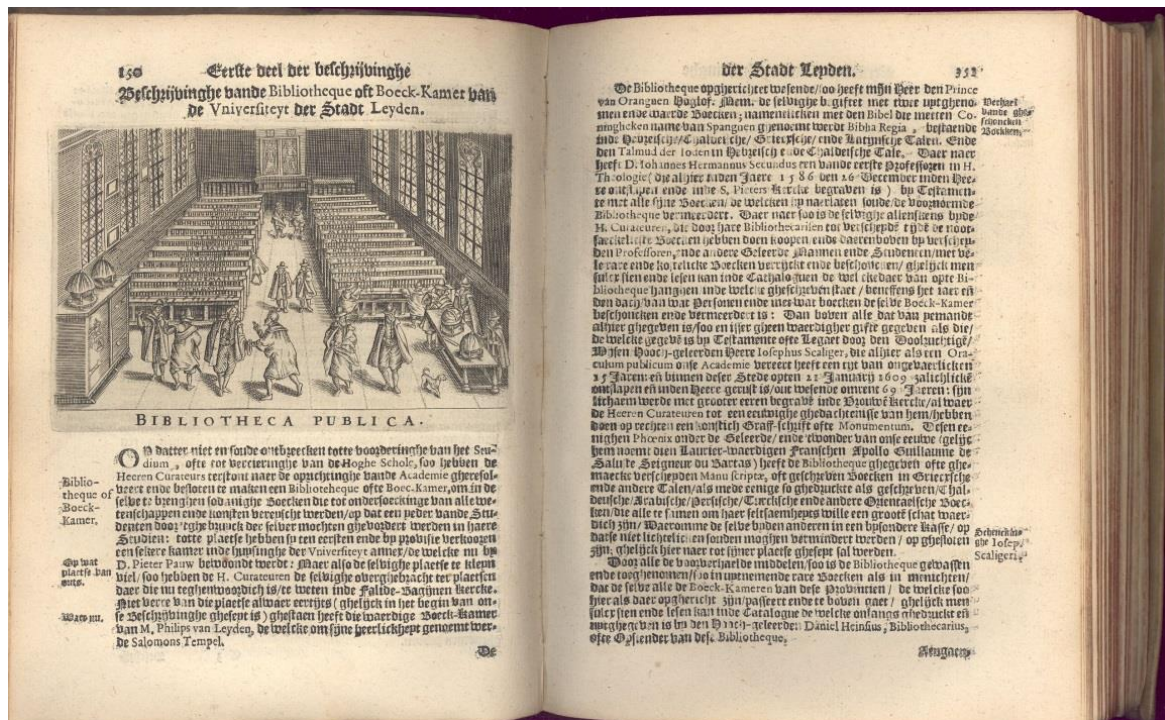

2. Proefdruk van een ets van de universiteitsbibliotheek in 1610 met rechts de *Arca Scaligerana* op de voorgrond. De teksten zijn nog niet op de deuren van de Arca aangebracht.
[Rijksprentenkabinet Amsterdam RP-P-1895-A-18679].

Jan Janszoon Orlers (1570-1646), een neef van de Leidse stads- en universiteitssecretaris Jan van Hout (1542-1609), publiceerde vijf jaar na het overlijden van Scaliger in 1614 een beschrijving van de stad Leiden. Daarin nam hij als eerste een uitgebreid ooggetuigenverslag op van de *Arca* van Scaliger in de bibliotheek (*Boeck-Kamer*)¹⁹ en voegde er een beschrijving van het testament en het legaat van Scaliger bij.

¹⁸ R.E.O. Ekkart, *De Leidse Universiteit in 1610*. Leiden 1975.

¹⁹ J.J. Orlers, *Beschrijvinge der Stad Leyden* [...]. Leiden, Henrick Haestens, Jan Orlers & Jan Maire 1614, pp. 151-153.

3. Jan Jansz. Orlers, *Beschrijvinge der stad Leyden* [...]. 1614. Orlers nam een uitgebreide beschrijving van het oosterse legaat van Scaliger op. [UBL 1122 A 17].

Orlers nam tevens een verkleinde (gespiegelde) afbeelding van de prent uit 1610 over in zijn stadsbeschrijving.²⁰ [Afb. 3] Deze bron gunt ons een eerste blik op welke wijze Scaligers bibliotheek aan het begin van de zeventiende eeuw werd gepresenteerd.

Ondanks de bepalingen die Scaliger in zijn testament vastlegde over wat er na zijn dood met zijn boeken moest gebeuren, is een aantal zaken over zijn nalatenschap allerminst helder. Scaliger vermeldde in zijn legaat dat hij 'al [mijn cursivering] zijn boeken in vreemde talen' aan de universiteit zou schenken, zonder dat hij een volledige opsomming geeft van deze boeken en welke vreemde talen hij daarmee precies bedoelde.²¹ Bij Scaligers testament was bij wijze van codicil een inventaris gevoegd met daarin de titels van de boeken die aan de universiteit werden geschonken. Maar omdat deze inventaris waarschijnlijk in de loop van de zeventiende eeuw verloren is gegaan, kunnen we niet meer reconstrueren om welke titels het precies ging. De beschrijving van Orlers en de andere bronnen roepen ook een aantal vragen over het legaat op. Wat werd er precies vastgelegd in Scaligers testament over de legataring van zijn collectie en werden die instructies werkelijk uitgevoerd? Is het aantal boeken dat door Orlers en andere tijdgenoten werd genoemd correct? Op een gegeven moment is een aantal boeken van Scaliger in kisten naar de bibliotheek gekomen, maar de vraag blijft welke boeken precies in die kisten zaten en waar die boeken nu zijn.

²⁰ De gravure, verkleind en in spiegelbeeld van het origineel afgedrukt, heeft als onderschrift BIBLIOTHECA PUBLICA. Op deze gravure is de Arca dus aan de linkerkant van de ruimte te zien. Orlers, *Beschrijvinge der Stad Leyden*. 1614, p. 150.

²¹ In een brief van 13 oktober 1607 aan Casaubon omschrijft Scaliger de vreemde talen als *exoticis linguis*.

0.4 Belangrijkste bronnen

Belangrijke bronnen voor dit onderzoek zijn Scaligers Franse en Latijnse testament en de verschillende inventarissen van boektitels, samengesteld door Scaliger en zijn tijdgenoten. Daarnaast verschaft de veilingcatalogus van Scaligers bibliotheek uit 1609 belangrijke informatie over een aantal oosterse gedrukte werken en manuscripten die om een of andere reden niet aan het legaat waren toegevoegd.²² De catalogi van de Leidse universiteitsbibliotheek, beginnend met de catalogus van 1612 waarin Scaligers legaat voor het eerst werd beschreven en eindigend met de catalogus van 1716 waarin Scaligers legaat voor het laatst als een afzonderlijke collectie is opgenomen, zijn belangrijke bronnen voor de presentatie van dit legaat. Elk van deze catalogi geeft een ander overzicht van het legaat, zowel het aantal boeken als de titels verschillen.²³

Een andere belangrijke bron is de hierboven al aangestipte correspondentie van Scaliger, die in 2012 is uitgegeven door Paul Botley en Dirk van Miert.²⁴ Deze editie in acht delen geeft een prachtig beeld van zijn uitgebreide netwerk en maakt de voorgaande brievenuitgaven van Revius (1624), Heinsius (1627) en van Tamizey de Larroque (1879) zo goed als overbodig.²⁵ Bestudering van het titanenwerk van Botley en Van Miert legt de redenen bloot waarom Scaliger bepaalde oosterse boeken interessant vond en geeft inzicht in de dikwijls slinkse wijze waarop hij deze felbegeerde titels aan zijn collectie wist toe te voegen. Tevens geeft de correspondentie het uitgebreide netwerk van de Leidse wetenschapper prijs. Door dit netwerk van vrienden en collega-geleerden in kaart te brengen, komen we mogelijk meer te weten over Scaligers nalatenschap in Leiden. Daarnaast maakt dit onderzoek gebruik van de *Prima* en *Secunda Scaligerana*, de na de dood van Scaliger verschenen boeken waarin uitlatingen van Scaliger, excerpten uit zijn brieven uit de periode 1574-1593 en notities van de gebroeders De Vassan uit de periode 1603-1606 zijn opgenomen. Ze bevatten belangrijke opmerkingen over boeken, handschriften en

²² De *Catalogus librorum bibliothecae Illust. Viri Iosephi Scaligeri Iul. Caes. F. Quorum auctio habebitur in aedibus Ludovici Elzevirii, bibliopol.* Lugd. Bat. Ad diem 11. Martij. [...]. Leiden, Thomas Basson 1609 (hierna: Veilingcatalogus 1609). Deze veilingcatalogus is daarmee het vroegste voorbeeld dat we kennen van een gedrukte catalogus waarin Hebreeuwse boeken ter veiling werden aangeboden.

²³ Voor de historische ontwikkeling van deze catalogi en hun tekortkomingen wordt verwezen naar Hoofdstuk 6. In de voetnoten wordt informatie verstrekt over of wordt verwezen naar de oosterse boeken en handschriften uit het legaat. Voor zover de boeken te identificeren zijn, wordt met een nummer verwezen naar de *Catalogus*. Bij het betreffende nummer is alle relevante informatie over deze titel te vinden, inclusief de huidige plaatsingscode in de Universiteitsbibliotheek Leiden. De verwijzing naar andere relevante titels van boeken en handschriften uit de bibliotheek van Scaliger die niet in het legaat zijn opgenomen, is als volgt weergegeven: UBL, gevolgd door een plaatsingscode: 755 E 2 (in het geval van een gedrukt boek) of MS Or. 212 (in het geval van een manuscript).

²⁴ *The Correspondence of Joseph Justus Scaliger*. Edited by Paul Botley and Dirk van Miert. Supervisory editors Anthony Grafton, Henk Jan de Jonge and Jill Kraye. Genève, Droz, 2012. (*Travaux d'Humanisme et Renaissance* 507). Hierna wordt naar deze editie verwezen als *Correspondence*, gevolgd door de datering van de brief (aanduiding jaar, maand, dag) en de correspondent van Scaliger. Zo verwijst *Correspondence* 1579 09 08 aan De Thou naar een brief van Scaliger aan Jacques-Auguste De Thou geschreven op 8 september 1579. Brieven van correspondenten aan Scaliger worden aangegeven met bijvoorbeeld *Correspondence* 1579 09 08 van De Thou.

²⁵ D. Heinsius, *Illustriss. viri Iosephi Scaligeri, Iulii Caes. A Burden F. Epistolae omnes quæ reperiri potuerunt, nunc primum collectæ ac editæ* [...]. Leiden 1627; I. de Reves, *Epistres Françaises des Personnages Illustres & Doctes a Monsr. Ioseph Iuste de la Scala*. Harderwijk 1624 en van P. Tamizey de Larroque, *Lettres françaises inédites de Joseph Scaliger*. Agen, Parijs 1879.

bibliotheken die een zeker licht werpen op het oosterse legaat van Scaliger en zijn netwerk.²⁶

0.5 *Vergelijking met andere collecties*

Een collectie boeken in een bibliotheek staat nooit op zichzelf. Een boekenverzameling krijgt pas kleur, diepte en betekenis wanneer ze vergeleken wordt met soortgelijke contemporaine verzamelingen. Het ligt voor de hand om Scaligers collectie te beschouwen afgezet tegen andere zestiende- en zeventiende-eeuwse oosterse boekencollecties in Europa. Via de veilingcatalogi waarin collecties van tijdgenoten werden aangeboden, kunnen vergelijkingen worden gemaakt tussen het oosterse legaat van Scaliger en de oosterse collecties van bijvoorbeeld Johannes Drusius senior en Franciscus I Raphelengius. Hoe verhouden die zich ten opzichte van Scaligers collectie? Een verdere vergelijking met het buitenland wordt gemaakt met de Hebreeuwse en Arabische boeken uit de bibliotheek van Isaac Casaubon, die net als Scaliger een grote interesse aan de dag legde voor de studie van oosterse talen. Voor verder inzicht in Scaligers legaat werd de oosterse collectie van de in Italië woonachtige Joodse arts Abraham Portaleone (1542-1612) nader bekeken. Tot slot zal de oosterse collectie van Scaliger uitgebreid worden vergeleken met de oosterse boeken van Thomas Bodley. Sommige collecties zijn nog fysiek bij elkaar (Bodley), andere alleen nog op papier (Raphelengius en Drusius). De oosterse boeken in de Bodleian Library in Oxford komen voor een vergelijkend onderzoek het meest in aanmerking. Deze boekenverzameling, die bijeengebracht werd door Thomas Bodley (1545-1613) kwam in ruwweg dezelfde periode tot stand. Zowel Bodley als Scaliger waren kenners van het Hebreeuws en verzamelden vol passie oosterse boeken. De vergelijking kan duidelijk maken hoe Scaligers legaat zich onderscheidt van die van Bodley en andere collecties en of Scaligers boekencollectie als uitzonderlijk mag worden beschouwd in haar tijd.²⁷ Dat Scaliger een belangwekkende en omvangrijke collectie had, staat buiten kijf. Maar alleen een vergelijking kan aantonen of Scaligers legaat werkelijk zo bijzonder was als de Universiteit Leiden en Scaligers tijdgenoten beweerden.

0.6 *Reconstructie van Scaligers legaat*

Deze studie probeert onder meer de lotgevallen van het gedrukte legaat van Scaliger te traceren. Overal waar dat mogelijk is probeer ik dan ook in detail vast te stellen wat het verband is tussen enerzijds de vaak gebrekkige en misleidende titels in de diverse bronnen en anderzijds de 'reëel existierende' collecties van de Universitaire Bibliotheken Leiden. Met andere woorden: is boek A of B op de planken in de UB werkelijk identiek aan boek X of Y dat genoemd wordt in de historische bronnen? Omdat ik echter geen oriëntalist ben, zijn mijn pogingen van relatieve waarde. Om de lezer desondanks zo goed mogelijk van dienst te zijn wordt de reconstructie van Scaligers legaat gepresenteerd in een *Catalogus* die als bijlage bij dit proefschrift verschijnt. In deze catalogus worden de individuele titels uit

²⁶ P. des Maizeaux, *Scaligerana, Thuana, Derroniana, Phitoeana et Colomeniana*. Amsterdam 1740. Deze editie is een samenvoeging van de eerder gepubliceerde edities van de *Prima Scaligerana* van 1669 en de *Secunda Scaligerana* van 1667.

²⁷ K. van Ommen, 'Early Modern Oriental Collections in Oxford and Leiden. Scaliger, Bodley and Anglo-Dutch Encounters and Exchanges', Part I. *Bodleian Library Record*, Vol. 28/2 (October 2015), pp. 152-178 Part II. *Bodleian Library Record*, Vol. 29/1 (April 2016), pp. 47-72.

Scaligers legaat beschreven en toegelicht. Deze catalogus is tot stand gekomen in nauwe samenwerking met medeauteur emeritus professor Frederik A. de Wolff, die de vele titels in het Hebreeuws en (Syro-)Aramees met grote nauwgezetheid beschreef. De titelbeschrijvingen zijn aangevuld met informatie over schenkers, provenance en andere gegevens die verwijzen naar Scaligers correspondentie of netwerk. De gegevens over de provenance geven tevens inzicht in de (verspreide) collecties van andere verzamelaars en geleerden, geven zichtbaarheid aan andere netwerken en maken het mogelijk om gegevens omtrent (particuliere) bibliotheken en verzamelaars boven water te krijgen.²⁸

Het is uitdrukkelijk niet de bedoeling om uitgebreid theoretisch onderzoek te doen naar het algemene functioneren van netwerken en hun belang voor de ontwikkeling van wetenschappelijke en intellectuele fenomenen in het vroegmoderne Europa. Alleen die gegevens uit Scaligers correspondentie die belangrijk zijn voor het opsporen, verzamelen, kopen, aanbieden en versturen van zijn oosterse boekencollectie zijn hier relevant. De resultaten van deze speurtocht vormen het werkmateriaal voor de reconstructie van Scaligers oosterse legaat uit 1609. Dit onderzoek pretendeert evenmin om een nieuwe intellectuele biografie van Scaligers leven en werk te zijn.

De aandacht in dit onderzoek voor de verhouding van Scaligers legaat tot een aantal andere zestiende- en zeventiende-eeuwse oosterse boekencollecties in Europa, vormt uitdrukkelijk een eerste aanzet dat hopelijk zal leiden tot meer vervolgonderzoek. Daarnaast worden er, ook nadrukkelijk in de zijlijn, enkele bevindingen gepresenteerd over de ontwikkeling van de Universiteit Leiden na het verkrijgen van Scaligers legaat en de perioden daarna. Deze bevindingen spelen geen centrale rol in het onderzoek, maar ze moeten toch worden gepresenteerd. Al was het alleen om aan te geven dat het verhaal niet bij de eigenlijke schenking stopt, maar dat het ook een bepaald effect in het Leidse academische milieu heeft gehad.

0.7 Vraagstelling

In dit onderzoek komen verschillende vragen aan de orde. Hoe kwam Scaliger eigenlijk aan zijn oosterse boeken? Het antwoord op deze vraag ligt besloten in het netwerk van Scaligers correspondenten. Met wie correspondeerde hij over (oosterse) boeken en manuscripten, wie waren de belangrijkste leveranciers van deze boeken, hoe verliepen de communicatielijnen en hoe kwamen boeken bij Scaliger terecht? Door zijn netwerk verzamelt Scaliger in Frankrijk en later in Leiden gaandeweg veel boeken, waarvan de oosterse boeken een bijzonder onderdeel zijn. Welke invloed had de verhuizing van Scaliger in 1593 naar Leiden op het functioneren van zijn netwerk en op het contact met correspondenten die hij daarvoor in Frankrijk onderhield?

Met zijn legaat ontving de Leidse universiteitsbibliotheek een verzameling bijzondere boeken die tot op dat moment in nog maar weinig openbare bibliotheken te raadplegen was. Dat roept een belangrijke vraag op: wat heeft het legaat voor de ontwikkeling van de universiteit en de bibliotheek in de loop van de volgende eeuwen betekend? Ook hiermee samenhangende vragen verdienen aandacht, werd het legaat al vanaf het begin als een uitzonderlijke, bijzondere collectie beschouwd? Hoe verhoudt de *status aparte* van de *Arca*

²⁸ D. Pearson, *Provenance Research in Book History. A Handbook*. Londen, Newcastle 1998, p. 171.

zich tot de mening van de curatoren die vonden dat de collectie een wezenlijke bijdrage vormde aan het prestige van de universiteit en haar bibliotheek als geheel?²⁹ Wilden de universiteit en de stad Leiden met de beschrijving van Orlers en de gravure van de bibliotheek van 1610 Scaligers legaat inzetten om de bibliotheek in de vroege jaren van haar bestaan op de kaart te zetten? In hoeverre droeg Scaligers legaat bij aan de beeldvorming van de universiteit als het centrum van de Europese geleerdenwereld aan het begin van de zeventiende eeuw?

Was het legaat van Scaliger uniek omdat zijn geleerdheid van internationale faam was en de boekenverzameling zijn naam droeg? Had zijn legaat mogelijk symbolische waarde voor de ontwikkeling van de oosterse collecties van de universiteitsbibliotheek van Leiden? In het testament bepaalt Scaliger een aantal zaken rond dit legaat die invloed zullen hebben op de collectievorming en de verdere ontwikkeling van de Leidse universiteitsbibliotheek. Op de vraag waaruit die invloed blijkt en hoe de universiteit de symboliek aanwendde voor haar zaak, poogt dit onderzoek een antwoord te geven. En ten slotte: wie kreeg toestemming om de collectie in de *Arca* te raadplegen en te gebruiken, en onder welke voorwaarden. Deze laatste vragen vormen niet het hart van dit onderzoek, maar verdienen wel de nodige aandacht.

In hoofdstuk 1 worden de eerste contouren geschetst van Scaligers boekbezit voor en na zijn komst in Leiden in 1593. Hoofdstuk 2 en 3 handelen over Scaligers Franse periode en het netwerk dat een belangrijke rol speelde bij het zoeken en vinden van boeken. Hoofdstuk 4 richt zich op de Leidse periode van Scaliger als boekenverzamelaar en de correspondenten uit het netwerk die na 1593 van belang waren bij het opsporen van boeken voor zijn bibliotheek. Voor hoofdstuk 3 tot en met 5 wordt uit Scaligers correspondentie informatie gelicht over zijn netwerk, met bijzondere aandacht voor die informatie over boeken, manuscripten en bibliotheken. Dit zijn bouwstenen voor de reconstructie van Scaligers legaat. Hoofdstuk 5 geeft de stand van zaken rond oosterse boeken in bibliotheken in de Republiek voor Scaligers komst naar Leiden in 1593. In hoofdstuk 6 wordt ingegaan op het testament, de veilingcatalogus van Scaligers bibliotheek en de *Arca Scaligerana*. Hoofdstuk 7 biedt een nader onderzoek naar het legaat van Scaliger in de Leidse bibliotheekcatalogi tussen 1612 en 1716. Hoofdstuk 8 ten slotte, behandelt een vergelijking tussen Scaligers boekenverzameling en verzamelingen van een aantal contemporaine geleerden, in het bijzonder de bibliotheek van Thomas Bodley.

Samengevat zijn de kernvragen van dit onderzoek:

1. Hoe kwam Scaliger aan zijn boeken en welke invloed had zijn verhuizing naar Leiden op het verzamelen van deze boeken?
2. Hoe verhoudt Scaligers verzameling zich tot die van andere contemporaine geleerden?
3. Hoe kwam het legaat tot stand en wat gebeurde ermee door de eeuwen heen?

²⁹ E. Hulshoff Pol, 'The First Century of Leiden University Library' in: *Leiden University in the Seventeenth century. An Exchange of Learning*. Leiden 1975, p. 426.

